

**ІНСТИТУТ ПЕДАГОГІКИ
НАЦІОНАЛЬНОЇ АКАДЕМІЇ ПЕДАГОГІЧНИХ НАУК УКРАЇНИ
Відділ інновацій та стратегій розвитку освіти ІП НАПН України**

Т. Ф. Алексєєнко

АНАЛІТИЧНІ МАТЕРІАЛИ

ОНЛАЙН ОПИТУВАННЯ

**ЩОДО ОСОБЛИВОСТЕЙ СОЦІАЛІЗАЦІЇ УЧНІВ
СЕРЕДНЬОЇ ШКОЛИ В УМОВАХ ДИСТАНЦІЙНОГО
НАВЧАННЯ ПІД ЧАС ПОВНОМАСШТАБНОЇ ВІЙНИ**

(електронне видання)

Київ-2023

УДК 373.5:37.06-028.45

*Зміст розглянуто та затверджено на засіданні вченої ради Інституту педагогіки
Національної академії педагогічних наук України*

(протокол №3_27_03_2023 р.)

Рецензенти:

Бібік Н. М., дійсний член НАПН України, доктор педагогічних наук, професор, головний науковий співробітник відділу початкової освіти ім. О. Я. Савченко Інституту педагогіки НАПН України

Федунова Т. М., директор спеціалізованої школи I-III ступенів з поглибленим вивченням англійської мови №85 м. Києва, віце-президент координаційної ради Асоціації керівників шкіл України, голова Асоціації керівників шкіл м. Києва

Алексєєнко, Т. Ф. Аналітичні матеріали онлайн опитування щодо особливостей соціалізації учнів середньої школи в умовах війни та дистанційної форми навчання (електронне видання) / Тетяна Алексєєнко. – К.: Педагогічна думка. 2023. – 29 с.

<https://doi.org/10.32405/socialization-2023-29>

Аналітичні матеріали підготовлено за результатами онлайн опитування учнів 5-11 класів закладів загальної середньої освіти України, які перебували на дистанційній формі навчання в умовах повномасштабної війни. На основі інтерпретації експериментальних даних визначено особливості соціалізації сучасних учнів в освітньому середовищі та основні соціалізаційні контенти, їх зв'язок з соціально-емоційним, а також актуальні труднощі і проблеми. Результати проілюстровано.

Рекомендовано адміністрації, вчителям закладів загальної середньої освіти, здобувачам освіти наукового рівня та фахівцям, які визначають освітню політику до середньої школи.

УДК 373.06

© Інститут педагогіки НАПН України

© Педагогічна думка, 2023

© Алексєєнко Т.Ф., 2023

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА.....	4
АНОТАЦІЯ (англ.)	5
АКТУАЛЬНІСТЬ І МЕТОДОЛОГІЯ	6
ВИКЛАД РЕЗУЛЬТАТІВ АНАЛІЗУ ПРОБЛЕМИ	10
ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ.....	25
ВИКОРИСТАНІ ДЖЕРЕЛА	27

ПЕРЕДМОВА

Основна ідея підготовки даних Аналітичних матеріалів – привернути увагу до потреб та особливостей соціалізації учнів 5-11 класів в умовах повномасштабної війни та дистанційної форми навчання, дати орієнтир для майбутніх рішень в системі середньої освіти по створенню сприятливих умов соціалізації учнів та підсилення соціального компоненту у процесі їхнього навчання.

Аналітичні матеріали підготовлено за результатами дослідження, спрямованого на виявлення особливостей соціалізації школярів закладів загальної середньої освіти комунальної та приватної форм власності в умовах цифровізації освітнього середовища та війни, зібрані шляхом онлайн опитування. На основі даних експерименту виокремлено соціалізаційні контексти розвитку учнів 5-х – 11-х класів та їх оригінальний зміст; здійснено його інтерпретацію відносно актуальних потреб школярів та задоволеності в умовах освітнього середовища; соціалізаційні контексти структуровано в десять ліній розвитку школярів, а саме: *соціально-емоційний розвиток, соціально-комунікативна взаємодія, соціальна поведінка, соціально-орієнтована діяльність, соціальна активність та ініціативність, соціальна компетентність, соціальне самопочуття, соціальний досвід, соціальна (цифрова) ідентифікація, соціальні очікування*, які розкрито в інтегративному взаємозв'язку та з визначеною наскрізністю соціально-емоційного. На конкретних прикладах особливостей вияву соціалізаційних контекстів розвитку школярів в умовах цифровізації освітнього середовища та війни, окреслено ознаки прояву тенденцій та спрогнозовано можливі ризики їх розвитку. Стаття містить ілюстрації окремих проявів соціалізаційних контекстів. Дослідження відображає вікові особливості мислення й навичок учнів підліткового і старшого шкільного віку, їхню оцінку ситуації соціального розвитку в освітньому середовищі та можливостей власної участі по його оптимізації, а також уявлення про ідеальне освітнє середовище. Дані експериментального зрізу можуть бути

інтерпретовані і щодо стану соціального компоненту освітніх втрат в його окремих характеристиках, а також використані для оптимізації освітньої практики, зокрема щодо проєктування освітньо-розвивального середовища школярів закладів загальної середньої освіти під час війни та у післявоєнній відбудові.

Ключові слова. Аналітичні матеріали; учні закладів загальної середньої освіти; соціалізація; соціалізаційні контенти розвитку школярів; цифрова соціалізація учнів, соціальні емоції.

ANALYTICAL MATERIALS OF THE ONLINE SURVEY ON THE FEATURES OF SOCIALIZATION OF STUDENTS OF GENERAL SECONDARY EDUCATION INSTITUTIONS IN THE CONDITIONS OF WAR AND DISTANCE EDUCATION

Tetiana ALIEKSIEIENKO

Institute of Pedagogy of the

National Academy of Educational Sciences of Ukraine,

Kyiv, Ukraine

<https://orcid.org/0000-0002-2060-2354>

alekseenko.tf@gmail.com

Abstract. Analytical materials were prepared based on the results of a study aimed at identifying the peculiarities of the socialization of students of general secondary education institutions of communal and private forms of ownership in the conditions of digitalization of the educational environment and war, collected through an online survey. Based on the data of the experiment, the socialization contexts of the development of students of the 5th - 11th grades and their original content were singled out; its interpretation was carried out in relation to the actual needs of schoolchildren and satisfaction in the conditions of the educational environment; socialization contexts are structured into ten lines of development of schoolchildren, namely: social-emotional development, social-communicative

interaction, social behavior, socially-oriented activity, social activity and initiative, social competence, social well-being, social experience, social (digital) identification, social expectations, which are revealed in an integrative relationship and with a certain penetration of the socio-emotional. Using concrete examples of the features of the socialization contexts of schoolchildren's development in the conditions of digitalization of the educational environment and war, signs of the manifestation of tendencies are outlined and possible risks of their development are predicted. The article contains illustrations of individual manifestations of socialization contexts. The study reflects the age-specific features of thinking and skills of students of teenage and high school age, their assessment of the situation of social development in the educational environment and the possibilities of The data of the experimental section can also be interpreted in relation to the state of the social component of educational losses in its individual characteristics, their own participation in its optimization, as well as the idea of an ideal educational environment. as well as use for the optimization of educational practice, regarding the design of the educational and developmental environment of schoolchildren of general secondary education institutions during the war and in post-war reconstruction.

Keywords. Analytical materials; socialization; students of general secondary education institutions; socialization contexts of schoolchildren's development; digital socialization of students, social emotions.

Актуальність і методологія. Зміна соціальної ситуації розвитку особистості в шкільному віці в умовах повномасштабної війни росії проти України характеризується порушенням стабільних умов життя, процесу отримання освіти, новими формами організації навчання, трансформацією освітнього середовища в освітній простір та його пришвидшеною цифровізацією, поширенням дистанційної взаємодії учасників освітнього процесу, що сукупно впливає на перебіг соціалізації школярів. Для педагогічної науки, яка керується принципом дитиноцентризму, актуальним є

питання визначення цих впливів та особливостей соціалізаційного розвитку сучасних учнів з метою вчасного виявлення проблем, тенденцій і прогнозування їх розвитку, а також врахування у поточному освітньому процесі й на перспективу в упередженні навчальних втрат, складником яких можуть бути і соціалізаційні втрати.

Аналітичний аспект соціалізації сучасних школярів актуалізується також прискоренням розвитку й упровадженням в освітній процес нових інформаційних технологій, які формують нову реальність, що знаходить відображення в їхній свідомості, вчинках і поведінці. Розумінням того, що школа як відкрита соціальна система не тільки дає знання, а й виховує майбутнього громадянина суспільства, члена соціуму.

Цифровізація освітнього середовища відкриває нові можливості здійснення освітнього процесу, зокрема в умовах дистанційної форми навчання, як більш безпечного для учнів та технологічного, розширює його межі, перетворюючи в освітній простір, де соціалізаційні контексти розвитку школярів набувають нових векторів і змісту. Водночас, умови війни і пов'язані з нею обмеження не тільки детермінують особливості соціалізації сучасних школярів, а й посилюють потребу з'ясування можливих ризиків, які вони можуть в собі містити, з наукових позицій.

Проведене нами дослідження спрямовується на з'ясування стану та актуальних потреб у соціалізації учнів в освітньому середовищі в самооцінці самих учнів та оцінюванні вчителів, а також батьків учнів. Дані експериментального зрізу можуть бути інтерпретовані і щодо стану соціального компоненту освітніх втрат в його окремих характеристиках, а також використані для оптимізації освітньої практики та умов освітнього середовища як основного джерела мотивації учня/учениці до процесу навчання і його результатів. Адже вони значною мірою залежні від його/її стану соціально-емоційного благополуччя, особливостей навчальної діяльності у середовищі ровесників, міжособистісних взаємин в освітньому процесі в системах учень-учень і вчитель-учень – того, що створює особливий

психологічний мікроклімат освітнього середовища. Він може бути сприятливим чи несприятливим для навчання та розвитку особистості в ньому.

В узагальненому аналізі проблема соціалізації у наукових джерелах розглядається в різних аспектах: онтологічному, проблемного поля наукового дослідження, відносно адаптації, активності самої особистості, різних видів соціалізації її етапів та механізмів, а також факторів, що детермінують процес соціалізації індивіда на різних рівнях розвитку та в різних середовищах як входження в соціальне середовище, прийняття соціальних норм, правил, його цінностей та формування соціальних якостей, соціального досвіду і соціальної компетентності (Т. Алексєєнко, 2007; 2009; 2012; 2018; 2021; О. Безпалько, 2014; О. Караман, 2020 та ін. Проблема соціалізації школярів України в умовах соціальних змін, зокрема під час війни, відображена в працях О. Власової (2024), С. Добош (2022), А. Лузан (2019), О. Малишевої (2020), І. Матющенко (2022), Н. Павлик (2022), О. Черниш (2024) та ін., а також, здебільшого, тезово в матеріалах конференцій різних рівнів та кваліфікаційних роботах здобувачів освіти. Проблеми середньої освіти під час війни (О. Топузов, Т. Засєкіна, Л. Калініна (2022)).

Проблема цифровізації освітнього середовища та соціалізації школяра в освітньому середовищі відображена в працях вітчизняних вчених у контекстах: науково-методичного забезпечення цифровізації освіти України (В. Кремень, В. Биков, О. Ляшенко, С. Литвинова, В. Луговий, Ю. Мальований, О. Пінчук, О. Топузов, 2022), модернізації освітнього середовища, освітніх втрат у період воєнного стану (О. Топузов, М. Головка, О. Локшина, 2022; 2023), в урочній і позаурочній діяльності молодшого школяра; міжпредметної моделі соціалізації (Н. Бібік, О. Савченко, 2020); можливостей і ризиків соціалізації особистості, базових соціальних цінностей малих груп школярів та соціально-педагогічної підтримки учнів груп-ризиків (Алексєєнко, 2007; 2012; 2020), упровадження технології тьюторингу (Альохін, 2020), інклюзії освіти (І. Гладченко, 2014; В. Коваленко, 2021; С. Шевченко, 2018) та ін.

Значний інтерес для нашої аналітики становлять також аналітичні матеріали, підготовлені в Інституті педагогіки, зокрема щодо: організації освітнього процесу в умовах війни (О. Малихін, Н. Арістова, І. Липчевська, 2023); результатів онлайн опитування «Про стан практики та перспективи інтегрованого навчання історії в 5-9 класах» і «Про стан використання історичних джерел у навчанні історії в старшій школі»: аналітичний звіт (П. Мороз, І. Мороз, 2021; 2919); особливостей онлайн навчання учнів історії в період карантину в Україні (О. Пометун, Т. Ремех, Н. Гупан, П. Мороз, В. Кришмарел, Ю. Малієнко, І. Мороз, 2020).

Високо оцінюючи результати й висновки вже здійснених досліджень та аналітичних матеріалів все ж вважаємо недостатньо розритим емпіричний компонент соціалізації школярів в умовах сучасної освітньої практики та загальної ситуації в Україні і освіті в умовах війни та дистанційної форми навчання.

Мета. На основі матеріалів емпіричного зрізу визначити основні соціалізаційні контенти розвитку школярів в умовах цифровізації освітнього середовища, окреслити їх стан і проблеми під час війни шляхом ілюстрації та інтерпретації.

Методи. Кількісний і якісний аналіз, систематизація, узагальнення, інтерпретація даних емпіричного зрізу. Імплементация теоретичних положень в аналітичні матеріали досліджуваної практики. Аналітичний метод для: розроблення інструментарію діагностики відносно цільових груп дослідження; критичного осмислення емпіричної інформації та вироблення пропозицій на її оптимізацію; класифікації соціалізаційних контекстів; опису суті і результатів дослідження. Метод ілюстрації, у тому числі і з використанням скріншотів.

Дослідження й аналітичне осмислення особливостей соціалізації учнів середньої школи в умовах війни та дистанційної форми навчання вибудовується на системному, середовищному та аксіологічному методологічних підходах, завдяки яким комплексно розкриваються

особливості «Я» і «МИ», «Я» в «МИ» та ціннісний зміст цифрового освітнього середовища, особистості школяра, його оточення у визначених соціалізаційних контекстах розвитку.

Виклад результатів аналізу проблеми. Науковий пошук здійснено з опертям на певні вихідні позиції, а саме:

✓ В основу розуміння соціалізаційних контекстів розвитку школярів нами було покладено авторське визначення соціалізації «як процесу і результату засвоєння з наступним творчим відтворенням особистістю досвіду взаємодії з іншими членами суспільства в різних соціальних середовищах, їх матеріальною і духовною культурою та вироблення ціннісних орієнтацій і стилю життя» (Алексєєнко, 2007, с. 36).

✓ Соціалізаційні контексти визначались на основі узагальнення даних емпіричного зрізу, здійсненого шляхом онлайн опитування, їх структурування за окремими компонентами соціалізації як багатоаспектного явища.

Проведене нами онлайн опитування було здійснено у ході виконання завдань планового дослідження «Теоретичні і методичні засади проектування освітньо-розвивального середовища закладу загальної середньої освіти в умовах цифровізації суспільства» РК: 0122U000467 (2022-2024) Відділу інновацій та стратегій розвитку освіти Інституту педагогіки НАПН України.

Онлайн-опитуванням було охоплено учні 5-11 класів приватного закладу загальної середньої освіти (м.Київ) і комунальних закладів загальної середньої освіти з різних регіонів України (Київської, Чернігівської областей, м. Київ, Дніпро, Кривий Ріг, Ужгород, Ніжин та ін.), у тому числі вимушено переміщені у безпечні райони проживання із зони бойових дій. Майже однакову активність в опитуванні виявили дівчатка і хлопчики. Однак у цій статті ми не наводимо результати гендерного аналізу отриманих відповідей, оскільки ставимо перед собою завдання загальної оцінки ситуації.

Дане дослідження відображає вікові особливості мислення й навичок учнів підліткового і старшого шкільного віку, певною мірою дозволяє зробити

порівняння відносно різних типів сучасних освітніх середовищ (з урахуванням обмежувальних факторів, які виникли під час війни та дистанційної форми навчання).

Опитування проводилось під час воєнного стану і труднощів з електропостачанням та доступу до комп'ютерів через пошкодження росією системи електромережі України ракетними обстрілами. Тому ми дякуємо кожному, хто долучився до опитування в цих складних умовах.

Опитувальник було розроблено й упроваджено в Google Forms – онлайн-сервісі для створення опитувальників, відповіді на які можна швидко проаналізувати, як найбільш соціально-доступному (не залежно від місця й відстані перебування вчителя та учня) та демократичному (такому, що передбачає самостійність вибору відповідей, мотивування до роздумів, об'єктивність їх опрацювання та необхідну конфіденційність зібраної емпіричним шляхом інформації).

Авторський онлайн опитувальник містив запитання, відповіді на які дозволяли б цілісно та різнобічно (шляхом самооцінки та оцінювання) з'ясувати особливості соціалізації учнів в освітньому середовищі закладу загальної середньої освіти. Деякі запитання опитувальників були перехресного змісту.

За результатами кількісного та якісного аналізу опрацьованих відповідей Google опитувальників можемо констатувати, що всі особливості соціалізаційного розвитку учнів в умовах цифровізації освітнього середовища та війни пов'язуються з соціально-емоційним станом в його різних проявах розвитку. Він визначається наскрізним. Це можна пояснити тим, що за своїми сутнісними характеристиками соціальні емоції слугують необхідною умовою повноцінного розвитку особистості, відчуття нею безпеки, психологічного захисту, а також підґрунтям засвоєння соціальних норм, етики і моралі, збереження психічного здоров'я, що є відображенням свідомості особистості, а, отже, детермінує її вчинки і поведінку. У контексті соціально-емоційного розвитку, як відомо, визначається також набір соціально-емоційних «навичок

майбутнього» – softs skills (social emotional skills), які, за означенням, допомагають у розпізнаванні й контролі емоцій та поведінки, налагодженні й підтримці позитивних відносин, прийнятті відповідальних рішень, постановці позитивних цілей та їх досягненні – це навички прийняття іншого (емпатія), міжособистісної комунікації, навчання, контролю власних емоцій (New vision for education: unlocking the potential of technology, 2015), а також чотири ціннісні напрями, за якими має розвиватися освіта як компетентнісна – «навчитися пізнавати (learning to know), навчитися працювати (learning to do), навчитися жити разом (learning to live together), навчитися жити (learning to be)» (Partnership for 21 st Century Skills, 2016).

У вимірі сучасної науки соціально-емоційний розвиток особистості також тісно пов'язується з соціально-емоційним інтелектом, який розкривається як синтез інтелекту та емоцій (Кучеренко, 2016); як форма соціального інтелекту, яка дозволяє відслідковувати власні почуття та емоції, а також почуття інших людей, розпізнавати їх та застосовувати цю інформацію для керування власним мисленням (John Mayer, Peter Solovey, 1990); як чинник життєвого успіху (Носенко, 2016), як інтегральна властивість особистості, що забезпечує її психологічне благополуччя, успішність соціальної взаємодії, відображаючи певну здатність до розуміння емоцій та управління ними (Шпак, 2011.1. 282-288).

Отже, приходимо до висновку, що наскрізність соціально-емоційного в соціалізації школярів в умовах війни та цифровізації освітнього середовища є об'єктивованою і визначальною для всіх аспектів її прояву та розкриття їх контенту. Це підтверджується нашим експериментом. З цих міркувань і представимо їх у взаємозв'язку.

Для ілюстрації сказаного звернемося до конкретних прикладів запитань і відповідей учнів. Зважаючи на те, що опитування проводилось під час дистанційного навчання, то наше перше запитання торкалося саме цієї ситуації (рис.1).

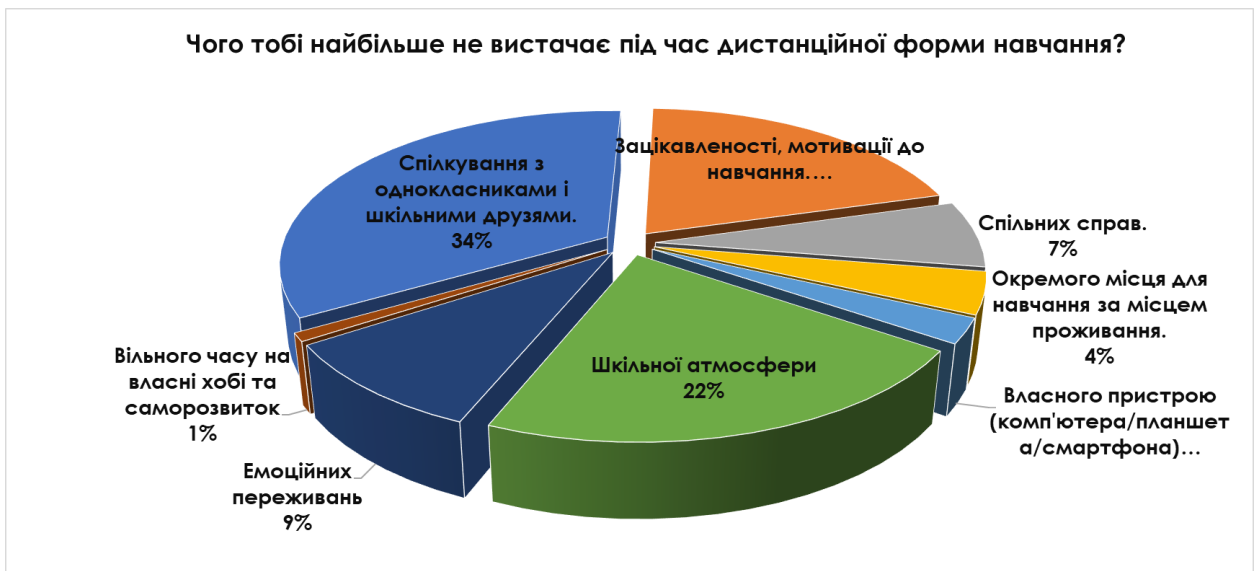

Рис.1. Відповіді учнів середньої школи на питання: «Чого тобі найбільше не вистачає під час дистанційної форми навчання?».

Відповідаючи на питання, учні на загал найбільш дефіцитарним для себе визначили нестачу «спілкування з однокласниками і шкільними друзями» – 34%, «шкільної атмосфери» – 22%; «зацікавленості, мотивації до навчання» – 13%, «емоційних переживань» – 9%, «спільних справ» – 7%. Проте якщо проаналізувати у порівнянні відповіді учнів приватної та комунальної школи, то у відсотках спостерігається значна різниця. Так, спілкування не вистачає 48% учням приватної школи, «спільних справ» – 3%, «шкільної атмосфери» – 3%. У комунальному закладі загальної середньої освіти шкільної атмосфери не вистачає близько 20% учнів, емоційних переживань – 6%, спільних справ – 7%. Таким чином, незалежно від приналежності закладу освіти, потреби учні схожі, і в них превалує емоційний компонент, а в умовах дистанційного навчання – його депривація.

Наведені відповіді, в узагальненому вигляді, дозволяють продемонструвати особливості соціалізаційного розвитку опитаних учнів, який забарвлений у проявах соціальних емоцій, тобто таких емоцій, які відображають ціннісне ставлення до інших людей, довкілля, знань. Також його прояви відображаються у мотиваційній сфері особистості, в потребі емоційних реакцій на події соціального життя школи. Ці прояви, як очевидно з відповідей

учнів, виражені різною мірою, і це можна пояснити різними досвідом та домаганнями, а також «емоційними гойдалками», які виникають внаслідок порушених умов стабільного життя і процесу навчання, впливом стресових ситуацій, що супроводжують освітній процес в умовах війни, мірою прив'язаності до школи і шкільних друзів, а також задоволеності взаємодією і відносинами в освітньому середовищі.

Учні підліткового віку і старшокласники, в силу їх бажання самоствердитись у групі ровесників та потреби визнання, люблять, коли їм доручають відповідальні справи чи обирають на лідерство. З причини інших актуальних потреб та характерного для цих вікових періодів заперечення існуючого порядку задумуються над тим, що потрібно змінити в їхніх школах з метою покращення освітнього середовища

Ці роздуми знаходять відображення у таких варіантах відповідей: треба «більше залучати до освітнього процесу фахівців різних професій та представників громадських організацій» (у приватній – 24,1%; у комунальній – 27%); «більше проводити розвивальних заходів» (у приватній – 7%; у комунальній – 27%); «поліпшити взаємини між учителями і учнями» (у приватній – 3%; у комунальній – 46,5%); «поліпшити взаємини між учнями» (у комунальній – 43,6%); «створити більше умов для творчого розвитку» (у приватній – 3,4%; у комунальній – 38,9%); «створити кращі умови для пересування тим, хто з інвалідністю (у комунальній – 24,3%), змінити правила (у комунальній школі – 20,8%).

Водночас, решта учнів відповіли, що їх все влаштовує. І таке небажання щось змінювати, особливо якщо до цього необхідно самому долучитися, також є характерним для учнів підліткового та старшого шкільного віку. Що підтверджується і реакцією на питання: «Ти хотів/хотіла би особисто долучитися до покращення своєї школи? 44,8% учнів відповіли «так», 55,2% – «ні» (приватна школа); «так» – 55,6%, «ні» – 44,4% (комунальна школа). Майже у такому ж розподілі, але дзеркальному (рис.2).

Рис.2. Диспозиції учнів комунальних і приватних шкіл щодо особистої участі у покращенні своєї школи (в оцінці учнів).

Пасивна позиція майже половини опитаних учнів свідчить про нерозвиненість мотивації та готовності до соціально-орієнтованої діяльності, певну байдужість чи споживацьку позицію, а також недостатність соціальної активності. Тривожним є те, що її виявляє майже половина опитаних учнів.

Учні, що відповіли ствердно про бажання власної участі у покращенні своєї школи також визначились із тим, що саме вони могли б зробити особисто: «бути ініціатором цікавих заходів» (у приватній - 13,5%; у комунальній – 27%); активним учасником шкільних заходів (у приватній - 13,8%; у комунальній – 27%); «дотримуватись культури спілкування з іншими учнями» (у приватній – 17,2%; у комунальній – 56%); «приймати участь у благоустрої школи» (у приватній – 13,5%; у комунальній – 31,3%); «допомагати у навчанні учням, яким тяжко навчатися» (у приватній – 3,4%; у комунальній – 35,4%), «приймати участь добродійній діяльності, у соціальних проєктах» (у приватній – 13,5%; у комунальній – 31,3%) та інше.

Як очевидно, заявка бажаного є дещо вищою від готовності учнів самим докладати зусилля у його досягненні. І в цьому також прослідковується тенденція. Водночас тут ми вбачаємо сутнісне в ситуаціях соціального розвитку особистості у підлітковому і юнацькому віці, а саме – зміну потреб і мотивів, перебудову внутрішніх переживань, що визначають її ставлення до середовища – саме це є рушійними силами розвитку поведінки.

Картина уявлень учнів про ідеальне освітнє середовище вимальовується з наступних відповідей: «Таким як є, але з кращими учнями»;

«Ідеальне освітнє середовище – це бути в школі»; «Коли частіше ігрові завдання»; «Коли багато практики»; «Цікаве»; «Безпечне». Були й такі відповіді: «Щоб були парта і стілець»; «Я просто хочу ходити до школи»; «Щоб уроки були по 35 хвилин»; «Щоб учень міг звертатися до вчителя на «ти» і це було нормою»; «Щоб було більше лабораторних з гарним приладдям для експериментів»; «Клас з неформальною обстановкою, вчитель який посміхається, комфортна атмосфера»; «Коли всі один одного розуміють»; «Школа без домашнього завдання»; «Де ми можемо не переживати за оцінки»; «Ідеальне освітнє середовище це те, де учні відчують себе комфортно та не думають, що їм тут не раді. Де вони можуть вчитись відстоювати свої права, думки та вчитись контактувати з іншими (деякі бояться цього)»; «Там, де вчителі спілкуються з учнями на рівних і поважають їх потреби, проблеми і самих учнів як особистостей».

Маємо наголосити, що деякі з цих відповідей сприймаються як рекомендаційного характеру для вчителів. Загалом же з відповідей учнів очевидно, що їм більше потрібний у школі не комфорт з меблів, а комфорт емоційно-психологічний, а також практико-орієнтована модель навчання.

Нас цікавила готовність учнів долучитися до покращення умов освітнього середовища школи, де вони навчаються. Про учнівську позицію з цього питання можна судити за наступними відповідями (рис.3).

Рис.3. Готовність учнів до власної участі у покращенні своєї школи (за самооцінкою).

В числі тих учнів, що виявили готовність долучитися до покращення умов навчання в школі, визначились і з тим, чим саме вони можуть допомогти (рис.4).

Рис.4. Відповіді учнів на питання: «Що міг би ти зробити особисто для покращення умов навчання в школі?».

З відповідей можна судити, що учні розуміють власну роль і власні можливості для покращення умов навчання в школі. Проте таких активно налаштованих учнів мало: за різними пропозиціями їх визначилось близько 15%. Решта учнів займають пасивну позицію і чекають покращення від інших, зокрема школи, без їхньої участі.

Тому вважаємо, що вчителям необхідно підтримувати просоціальну позицію учнів і активніше залучати їх як у процес прийняття рішень, так і до конкретних справ, особливо до тих, що вони виявляють інтерес і мають мотивацію. Стимулювати в них, при цьому, аналітичне і критичне мислення, продукування креативних ідей. За такої підтримки учнівських ініціатив буде

зростати інтерес до соціально корисної праці й інших учнів класу/школи.

Те, що учні 5 – 11 класів бачать проблеми освітнього середовища і здатні до серйозного їх осмислення й внесення конструктивних пропозицій, свідчить про гуманістичний розвиток їхньої свідомості та зацікавленість інноваціями й інтерактивностями.

В умовах війни в числі основних питань здійснення освітнього процесу постало питання безпеки, зокрема безпечного освітнього середовища. В першу чергу це стосується укриттів, де учні повинні бути захищені під час повітряних тривог та загроз, та певної зайнятості там учнів, якщо тривога тривала в часі. Проте, за свідченнями учнів нашого дослідження, проведеного в останні місяці 2022 року і першій половині 2023 року, безпековий компонент був недостатньо забезпечений: менше 80% учнів опускалися в сховище.

В окремих школах під час тривоги припиняли уроки і відпускали дітей додому (рис.5).

Рис. 5. Число учнів, що перебуває у сховищах в освітньому середовищі школи під час повітряних тривог з причини війни (дані в оцінці учнів станом на перше півріччя 2023 року).

Також, зі слів учнів, у більшості з них недостатньо організованим було і перебування в укриттях освітніх середовищ: 75% з числа опитаних учнів «просто сидять і чекають відбою». З них більше 50% «заглиблюються у свій телефон (рис 6).

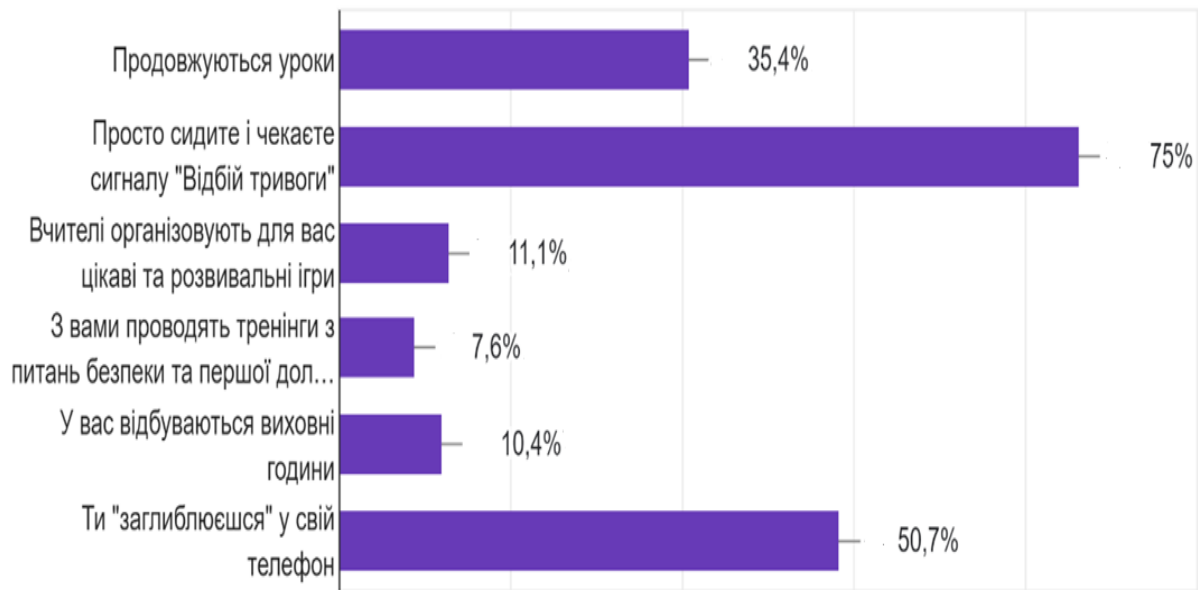

Рис. 6. Чим займаються діти в укриттях шкіл під час навчального процесу у разі повітряної тривоги (в оцінці учнів станом на початок 2023).

Заглибленість учнів у телефони, навіть під час тривоги, підтверджує не тільки відсутність організації змістовного їх перебування у сховищах, а й те, що це покоління, за образним висловом, «народжене з гаджетом в руках».

Сучасні учні мають сформовані цифрові навички, і в цьому відповідають основним характеристиками дітей «мережєвих поколінь» - Z «зумерів» і А «альфа». Так називають тих дітей, соціалізація яких відбувається в умовах масового поширення та використання цифрових технологій. Типологічні його характеристики апелюють до теорії поколінь Хоува і Штрауса (N. Howe, W.Strauss, 1991), відповідно до якої поведінка людини залежить від умов її життя і виховання до 12-14 років. Особистісні якості, а також характерні особливості навчання і соціальної поведінки, які дають уявлення про цифрову соціалізацію дітей/учнів «мережєвого» покоління описано нами в окремій праці (Алексєєнко, 2023), тому не будемо на них зосереджуватися. Проте зазначимо, що прискорення розвитку у них цифрових навичок, відбулося і завдяки цифровізації освітніх середовищ. Це прискорило і масову цифрову соціалізацію учнів.

Нас цікавило, якими застосунками користуються учні у процесі навчання, зокрема і виконання домашніх завдань. Отримані відповіді дають підстави до висновків про те, що учні недостатньо поінформовані про електронні застосунки та їх освітній потенціал (рис.7).

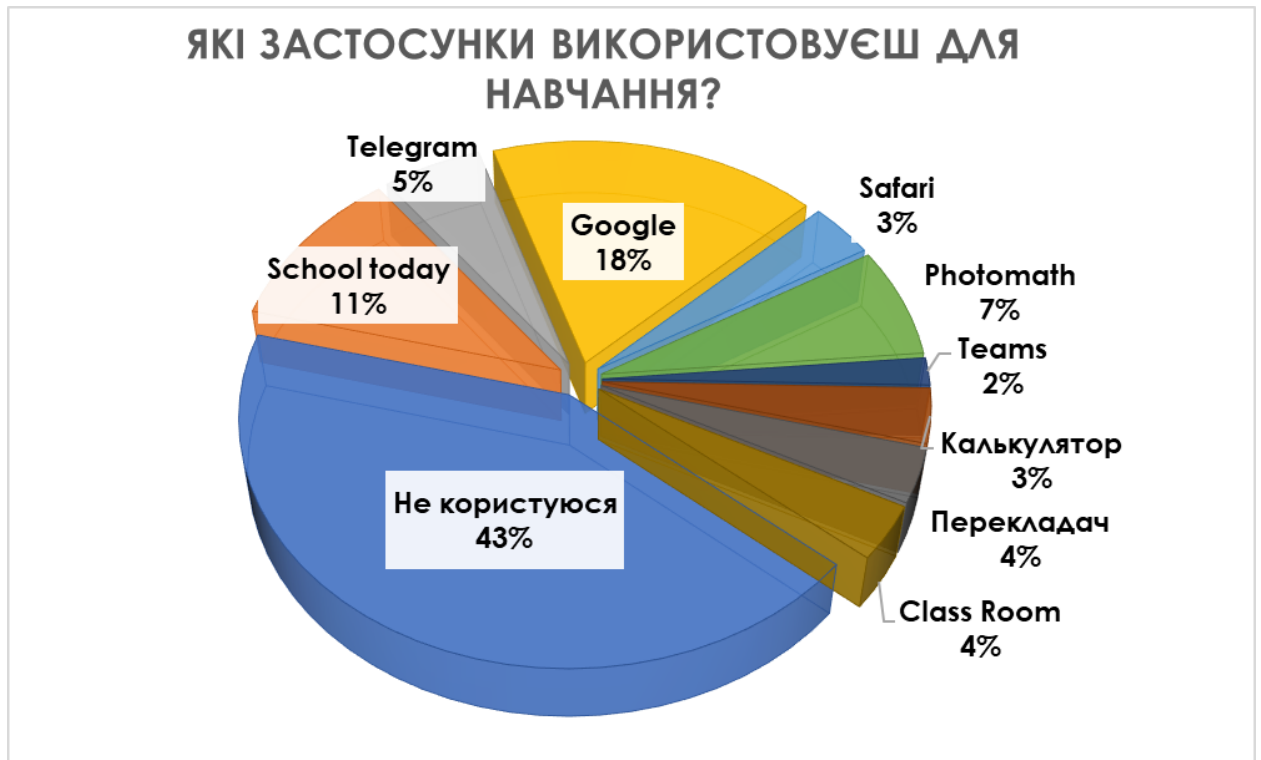

Рис.7. Найбільш використовувані учнями середньої школи застосунки для навчання (за відповідями самих учнів).

Звертаємо увагу, що 43% учнів, за результатами опитування, взагалі ніякі застосунки для навчання не застосовують. Що може свідчити про недостатність цифрової грамотності учнів саме для навчання (а не ігрової діяльності чи комунікацій), а також ще недостатню залученість в навчальний процес освітніх сервісів школою.

Між тим, школярі стверджують, що можуть легко знайти інформацію про незрозуміле та те, що їх цікавить, в Google та YouTube. Для рішення своїх проблем, повсякденних потреб (наприклад, при покупках в магазинні інтернет-магазинах) і завдань у навчанні, для дозвілля користуються не та тільки комп'ютерами, а й різними застосунками (додатками) у смартфоні.

Зважаючи на те, що в перші дні і місяці повномасштабної війни відбулась масова міграція населення України, особливо мам з дітьми, за кордон та в інші безпечні райони із зони бойових дій чи потенційної загрози, в учнівських колективах (школі, класах) спостерігаються перервані зв'язки, постала потреба з'ясування, чи підтримуються учнями зв'язки з однокласниками, які нині мають інше місце проживання і навчання. І якщо так, то звідки вони отримують інформацію про своїх однокласників, які емігрували разом з батьками на тимчасове місце проживання та навчання.

З відповідей очевидно, що найбільше з цього питання учні поінформовані від вчителів або ж однокласників, які продовжують дружити та спілкуватися дистанційно. Водночас є підстави стверджувати, що школа не взяла на себе ініціативу підтримки перерваних зв'язків (рис.8).

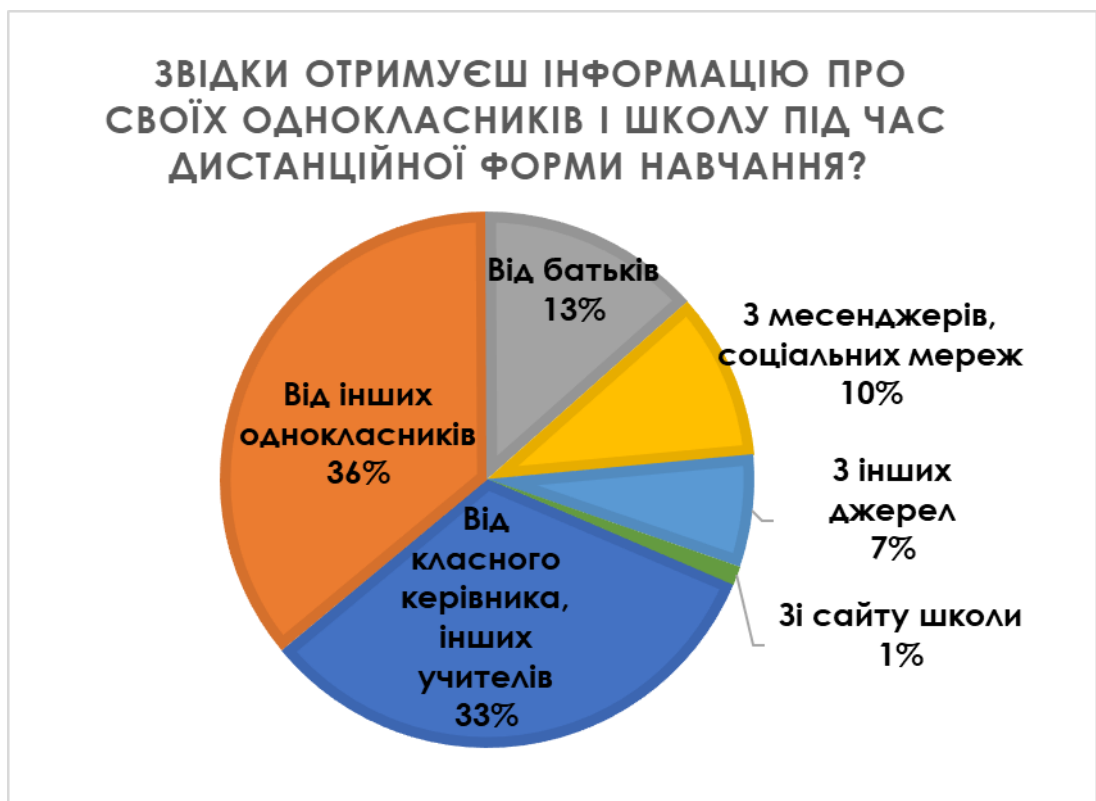

Рис.8. Відповіді учнів про джерела інформації щодо своїх однокласників і школу у зв'язку зі зміною місця проживання і навчання під час війни.

Дещо інша ситуація спостерігається у сфері міжособистісного спілкування школярів у референтних групах. Знаходячись на дистанційній

формі навчання вони відчують дефіцит безпосереднього спілкування, а тому активно використовують для цього соціальні мережі.

У спілкуванні з учителями та в навчанні, як зазначено у відповідях, використовуються мережеві системи Viber, Skype, Telegram, Discord; застосунки Classroom, електронний щоденник; освітні платформи Zoom і Google Meet.

У комунікаціях з ровесниками в мережевих системах школярі віддають перевагу Інстаграму, Вайберу, ТікТоку та Діскорду. Завдяки набутим цифровим навичкам як користувачів, розгортаються цілі сценарії про любов і дружбу, а також сценарії цькування (кібербулінгу) та маніпулятивних челенджів і квестів, про що окремі опитані учні згадують у відповідях. Інколи з негативними для них наслідками. Що підтверджується і відеороликами з ТікТок (рис.9).

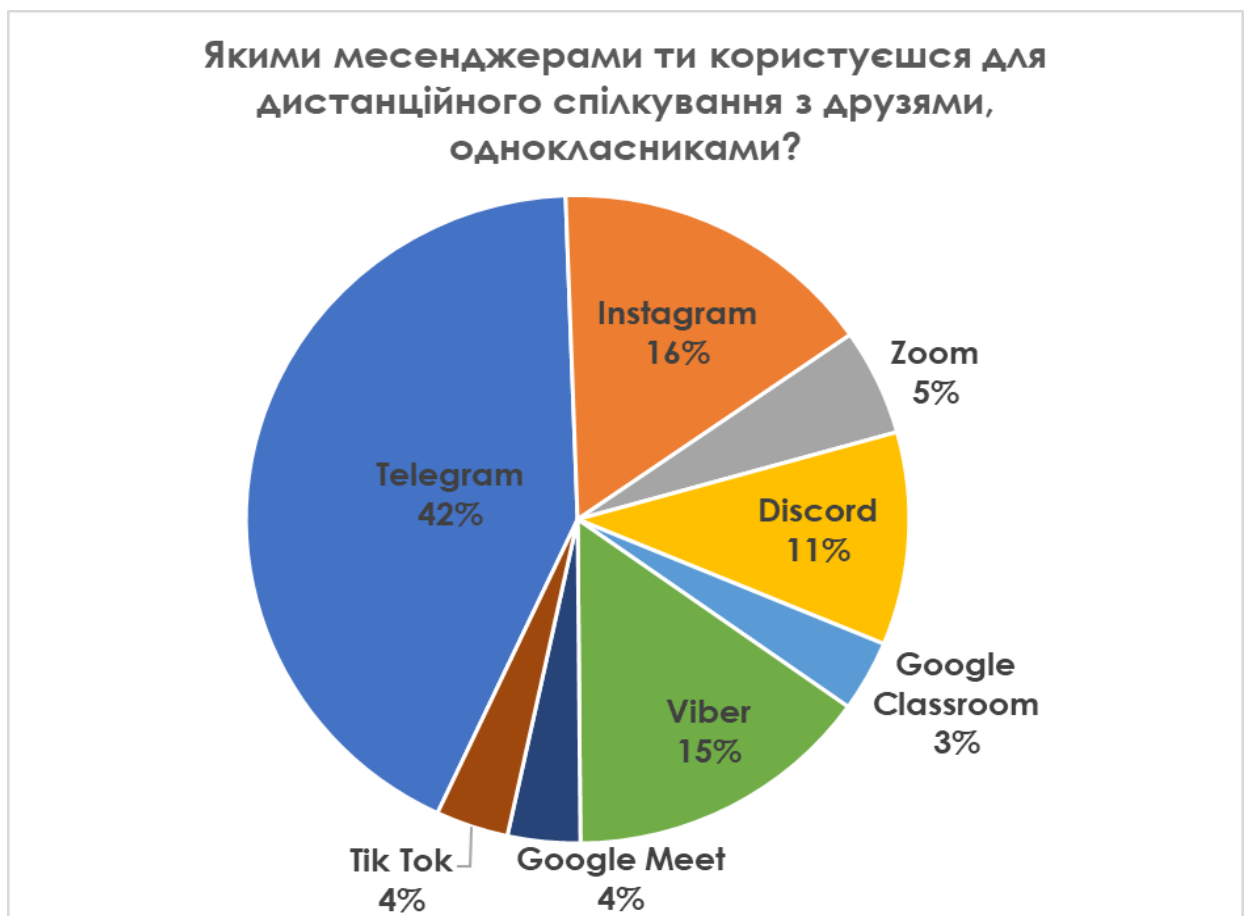

Рис.9. Узагальнення відповідей учнів на питання: «Якими месенджерами ти користуєшся для дистанційного спілкування з друзями, однокласниками?».

Деякі учні мають свої сторінки у соціальних мережах та значну кількість підписників (5-50 тис. підписників). Для категорії учнів, які приймають на себе роль блогера, спілкування в мережах стає прибутковою справою. Число учнів, що мають свої сторінки у соціальних мережах, наближене до 94% з числа опитаних.

З огляду на отримані дані опитування є підстави стверджувати, що завдяки розвиненим цифровим навичкам комунікації, сучасні школярі виявляють спрямованість до цифрової ідентифікації, яка є складовою цифрової грамотності особистості, а, у більш широкому розумінні – цифрової соціалізації, що є характерним, як вже зазначалося, для сучасних дітей як представників мережевих поколінь – «зумерів» та «альфа» (рис.10).

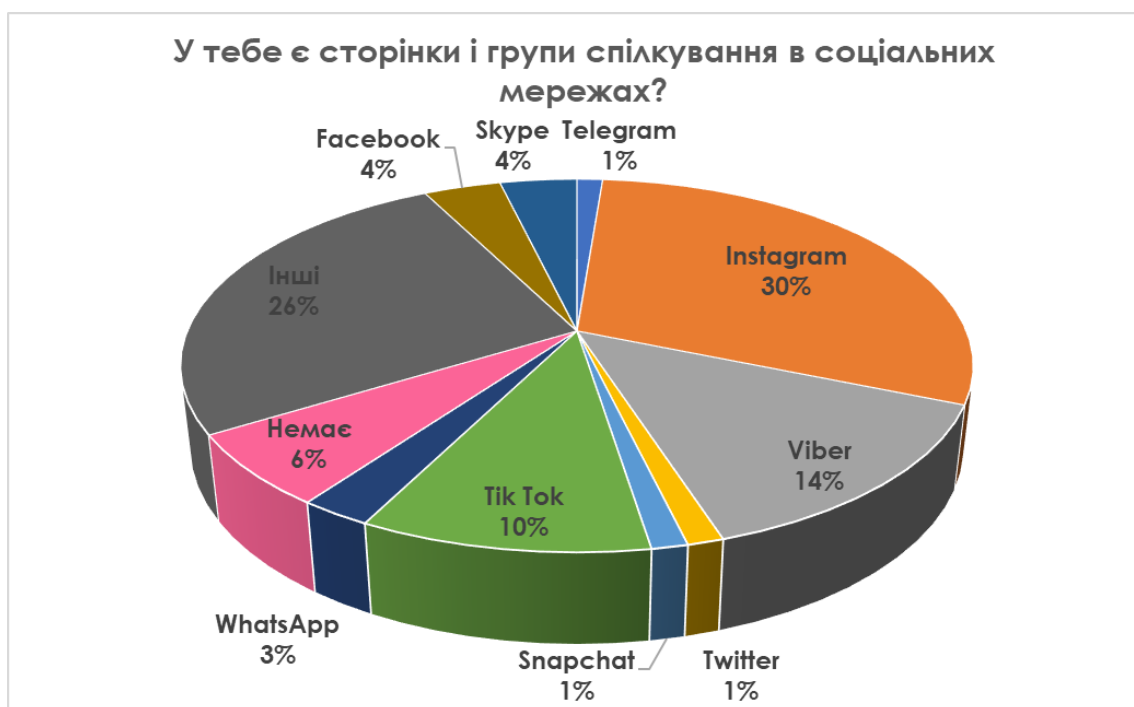

Рис. 10. Відсотки учнів, що мають сторінки і групи спілкування у соціальних мережах (за самооцінкою).

При всіх можливостях самопрезентації посередництвом цифрових технологій, цифрова ідентифікація також містить і чимало ризиків, пов'язаних зі шахрайством та кібербулінгом. У цьому зв'язку викликає стурбованість певна безпечність поведінки сучасних залишають там цифровий слід себе та

членів своєї родини, своїх друзів чи знайомих ровесників (рис.11).

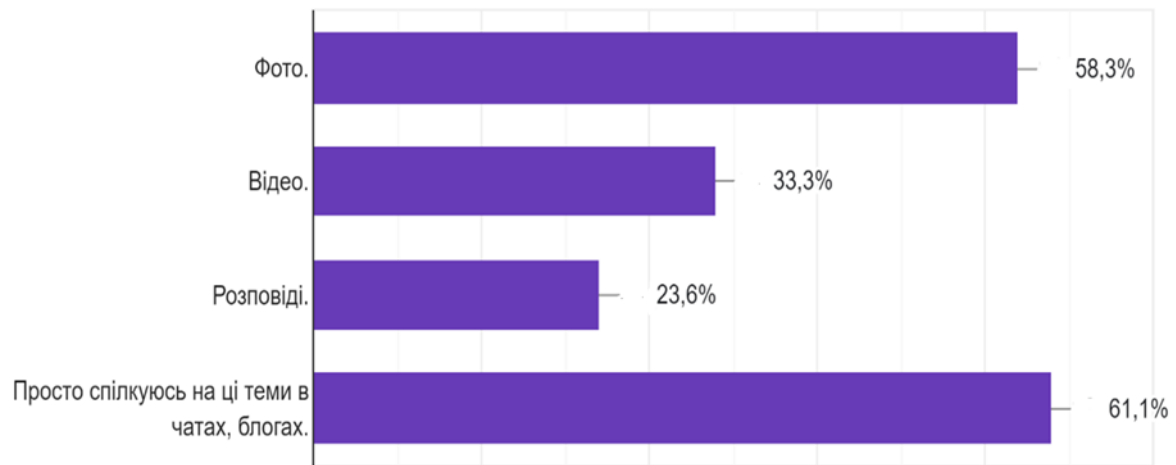

Рис.11. Що, переважно, викладають підлітки і старшокласники у соціальні мережі (з відповідей опитаних учнів).

Тим самим створюють для них і себе певні ризики. Адже викладена там персональна інформація, яка і всяка інша, залишається назавжди і може бути доступною недоброзичливцям. З числа опитаних 90% учнів відповіли, що знають, що таке кібербулінг, проте 31% учнів були жертвами кібербулінгу. Це велика кількість – третина! Тому актуальним було питання щодо джерел отримання інформації учнями про ризики в Інтернет-просторі, яка роль в освітньо-профілактичній роботі вчителів, батьків, друзів і безпосередньо Інтернету (рис.12).

Рис.12 Відповідь учнів на питання щодо джерел інформації про правила безпеки в Інтернеті.

Як з'ясувалося, про правила безпечної поведінки в інтернеті довідалися від учителів тільки 24% опитаних учнів (за їх свідченням). Решта – з Інтернету, від батьків (27%), друзів (12%), з Інтернету (27%). 10% беруть інформацію з інших джерел. А ось від батьків та з Інтернету однаковою мірою. Ці обставини актуалізують необхідність приділяти в освітньому середовищі питанням безпеки більше уваги.

Загальні висновки та перспективи подальших досліджень.

Таким чином, підсумком зазначаємо, що результати нашого дослідження також підтверджують думку про те, що «освітні втрати сьогодні розглядаємо як комплексний показник освітньої системи загалом та особистісних здобутків» (Топузов, Головка, Локшина, 2023, с7.). Особистісне тісно пов'язане не тільки з навчанням, а й соціальними ситуаціями розвитку особистості, які важче піддаються діагностиці, оскільки вони завжди багатомірні, обумовлені дією зовнішніх і внутрішніх чинників, які теж перебувають у динаміці. Але без вивчення і врахування соціального компоненту в освіті буде порушене уявлення про цілісність особистості, її актуальні потреби, можливості підтримки, а врешті-решт - комплексний підхід у подоланні освітніх втрат, які вже під час пандемії covid-19 стали помітними і мають тенденцію до поглиблення.

За результатами опрацювання даних проведеного дослідження в частині експериментального зрізу можна стверджувати, що особливості соціалізаційного розвитку учнів у цифровому освітньому середовищі загальноосвітніх закладів середньої освіти нині прослідковуються відносно різних його проявів та в різних контентах. З їх числа нами виокремлено та структуровано ті аспекти та особливості, які в отриманих відповідях найбільшою мірою проявлені, а саме: *соціально-емоційний розвиток; соціально-комунікативна взаємодія; соціальна поведінка; соціально-орієнтована діяльність; соціальна активність та ініціативність; соціальна компетентність; соціальне самопочуття; соціальний досвід; соціальна*

(цифрова) ідентифікація; соціальні очікування, які підтверджуються узагальненням експериментальних даних.

З'ясовані соціалізаційні контенти розвитку школярів у цифровому освітньому середовищі містять інтегрований зміст, виконують роль взаємної детермінації, обумовлені соціально-емоційними розвитком особистості та особливостями умов функціонування освітнього середовища, тому розглядаються комплексно.

Визначені соціалізаційні контенти розвитку школярів у цифровому освітньому середовищі окреслюють і порушують ряд проблем та актуалізують посилення уваги до соціального компоненту у проєктуванні й функціонуванні освітньо-розвивального середовища закладу загальної середньої освіти.

Проведене дослідження особливостей соціалізації учнів і виокремлення об'єктивно існуючих соціалізаційних контентів їхнього розвитку у цифровому освітньому середовищі та умовах війни (з урахуванням обмежувальних факторів) не відображає структурну повноту аспектів соціалізації підростаючої особистості і може бути доповнене результатами інших досліджень та їх аналітичного опрацювання.

Кожний зі структурованих соціалізаційних контентів розвитку школярів у цифровому освітньому середовищі може бути окремо досліджений.

Зважаючи на динамічність розвитку в Україні соціальної та освітньої ситуації, появу нових детермінант соціалізаційного розвитку учнів в середньої школи, у подальших дослідженнях можливе виокремлення інших соціалізаційних контентів.

Використані джерела

- Алексеєнко, Т. Ф. (2007). *Соціалізація особистості: можливості й ризики*: науково-методичний посібник. Педагогічна думка.
- Алексеєнко, Т. Ф. (2023). Виклики цифрової соціалізації школярів покоління Z у контексті трансформаційних змін в освіті. In I. A. Твердохліб (упор.) *Теорія і практика використання інформаційних технологій в умовах цифрової трансформації освіти*: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції, 29 червня 2023 року м. Київ. Вид-во УДУ імені Михайла Драгоманова. 9-12. <https://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/41423/materialy%20konferentsii.pdf?sequence=1&isAllowed=y>
- Івашкевич, Е. З. (2016). Соціальний інтелект як здатність особистості до соціального пізнання та взаємодії. *Технології розвитку інтелекту*, 2(2). http://nbuv.gov.ua/UJRN/tri_2016_2_2_10
- Биков, В. Ю., Ляшенко, О. І., Литвинова, С. Г., Луговий, В. І., Мальований, Ю. І., Пінчук, О. П., & Топузов, О. М. (2022). *Науково-методичне забезпечення цифровізації освіти України: стан, проблеми, перспективи*. Науково-аналітична доповідь. ІЦО НАПН України.
- Носенко Е.Л. (2016). *Емоційний інтелект як чинник досягнення життєвого успіху*: монографія /Е.Н.Носенко, А.Г.Четверик-Бурчак/ К.: Вид-во «Освіта України». 182.
- Топузов, О., Головка, М., & Локшина, О. (2023). Освітні втрати в період воєнного стану: проблеми діагностики та компенсації. *Український педагогічний журнал*, 1, 5-13. <https://doi.org/10.32405/2411-1317-2023-1-5-13>
- Boston Consulting Group & World Economic Forum. (2015). *New vision for education: unlocking the potential of technology*. http://www3.weforum.org/docs/WEFUSA_NewVisionforEducation_Report2015.pdf
- Partnership for 21 st Century Skills. (2007). *21st Century Skills Assessment*. http://www.p21.org/storage/documentts/21st_Century_Skills_Assessment_e-paper.pdf
- Шпак, М. (2011). Емоційний інтелект в контексті сучасних психологічних досліджень. *Психологія особистості*, 1, 282–288. http://nbuv.gov.ua/UJRN/Po_2011_1_36
- Howe N., Strauss W. (1991). *Generations: The History of America's Future, 1584 to 2069*. New York: William Morrow & Company.

References

- Alekseenko, T. F. (2007). *Sotsializatsiya osobystosti: mozhlyvosti y ryzyky: naukovo-metodychnyy posibnyk*. [Socialization of personality: opportunities and risks: scientific and methodological manual]. Pedahohichna dumka. [In Ukrainian].
- Alekseenko, T. F. (2023). *Vyklyky tsyfrovoyi sotsializatsiyi shkolyariv pokolinnya Z u konteksti transformatsiynykh zmin v osviti*. [Challenges of digital socialization of schoolchildren of generation Z in the context of transformational changes in education]. In I. A. Tverdokhlib (ref.) *Teoriya i praktyka vykorystannya informatsiynykh tekhnolohiy v umovakh tsyfrovoyi transformatsiyi osvity*. [Theory and practice of using information technologies in the conditions of digital transformation of education] Proceedings of the All-Ukrainian scientific and practical conference, June 29, 2023, Kyiv. (pp. 9-12). Mykhailo Drahomanov State University. <https://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/41423/materialy%20konferentsii.pdf?sequence=1&isAllowed=y>. [In Ukrainian].
- Ivashkevich, E. Z. (2016). *Sotsial'nyy intelekt yak zdatnist' osobystosti do sotsial'noho piznannya ta vzayemodiyi*. [Social intelligence as an individual's ability to social cognition and
- © Відділ Інновацій та стратегій розвитку освіти Інституту педагогіки НАПН України: Т. Ф. Алексеєнко, 2023

- interaction]. *Tekhnolohiyi rozvytku intelektu*, 2(2).
http://nbuv.gov.ua/UJRN/tri_2016_2_2_10 [In Ukrainian].
- Bykov, V. Yu., Lyashenko, O. I., Lytvynova, S. G., Lugovoi, V. I., Malyovany, Y. I., Pinchuk, O. P., & Topuzov, O. M. (2022). *Naukovo-metodychne zabezpechennya tsyfrovizatsiyi osvity Ukrainy: stan, problemy, perspektyvy. Naukovo-analitychna dopovid'*. [Scientific and methodological support of digitalization of education in Ukraine: state, problems, prospects. Scientific and analytical report]. ITSO NAPN Ukrainy. [In Ukrainian].
- Nosenko E.L. (2016). *Emotsiynnyy intelekt yak chynnyk dosyahnennya zhyttyevoho uspikhu: monohrafiya /E.N.Nosenko, A.H.Chetveryk-Burchak/ K.: Vyd-vo «Osvita Ukrainy»*. 182. [In Ukrainian].
- Topuzov, O., Golovko, M., & Lokshina, O. (2023). *Osvitni vtraty v period voyenoho stanu: problemy diahnostryky ta kompensatsiyi* [Educational losses during martial law: problems of diagnosis and compensation]. *Ukrainian Educational Journal*, 1, 5-13. <https://doi.org/10.32405/2411-1317-2023-1-5-13> [In Ukrainian].
- Boston Consulting Group & World Economic Forum. (2015). *New vision for education: unlocking the potential of technology*. http://www3.weforum.org/docs/WEFUSA_NewVisionforEducation_Report2015.pdf
- Partnership for 21 st Century Skills. (2007). *21st Century Skills Assessment*. http://www.p21.org/storage/documtnts/21st_Century_Skills_Assessment_e-paper.pdf
- Shpak, M. (2011). *Emotsiynnyy intelekt v konteksti suchasnykh psykholohichnykh doslidzhen'*. [Emotional intelligence in the context of modern psychological research]. *Psychology of Personality*, 1, 282–288. http://nbuv.gov.ua/UJRN/Po_2011_1_36. [In Ukrainian].
- Khau N., Shtraus V. (1991). *Pokolinnya: Istoriya maybutn'oho Ameryky, 1584–2069*. N'yu-York: William Morrow & Company.
- Kh'ell, L. , Zihler, D.. *Teoriya osobystosti. Osnovni polozhennya, doslidzhennya i zastosuvannya*. (2000). per. z anh. 608 s.

Алєксєєнко Т.Ф.

**АНАЛІТИЧНІ МАТЕРІАЛИ
онлайн опитування щодо особливостей соціалізації
учнів середньої школи в умовах війни та
дистанційної форми навчання
2023.**

Електронне видання